त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत,
नेपाली विभाग महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलामको

स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको नेपाली विषयको

दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

एकाङ्कीकार राधिका रायाका एकाङ्कीहरूको विश्लेषण र मूल्याङ्कन

शोधार्थी
निधिप्रसाद पोखेल
परीक्षा रोल नं. १७९१
एम.ए. दोस्रो वर्ष
नेपाली विभाग
म.र.ब.क्याम्पस
इलाम
२०६५

कृतज्ञता-ज्ञापन

यस शोधकार्यको निम्ति पूर्ण अभिभारा बहन गरी आफ्नो अमूल्य समय, सामग्री, सुझाव र सल्लाह दिदै मलाई यस शोधकार्यमा प्रेरणादायी मार्गदर्शन गर्नु हुने आदारणीय गुरुवर उपप्राध्यपक श्री डिल्लीप्रसाद दुवाडी र यस शोधकार्यको प्रारम्भ देखि नै हालसम पनि अनवरत रुपमा आवश्यक सल्लाह सुझाव तथा सामाग्री समेत उपलब्ध गराई यस कार्यलाई पूर्णतामा पुऱ्याउन सहयोग गर्नुहुने आदारणीय गुरु मुकुन्द गुरागाई र वहाँको परिवारजन प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तु शोधपत्र तयार पार्न आफ्नो अमूल्य सुझाव दिनुहुने आदारणीय गुरुवर महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलाम, नेपाली विभाग महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलाम, नेपाली विभाग विभागीय प्रमुख उपप्राध्यापक श्री बृद्धिप्रसाद घिमिरेमा पनि हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । मलाई यस अवस्थासम्म पुऱ्याउन अहम् भूमिका खेल्नुहुने मेरा पूजनीय हजुर आमा पवित्रा पोखेल, बुबा हरिप्रसाद पोखेल, आमा भीमकुमारी पोखेल प्रति सधैं ऋणी छु । मलाई अध्ययन गर्न पारिवारिक रुपमा सहयोग पुऱ्याउनुहुने मेरा आदारणीय दाजुहरू उमाकान्त, लेखनाथ, धर्मप्रसाद पोखेल र प्यारो भाई सागरप्रति पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यस कार्यमा प्रेरणा तथा हौसला प्रदान गर्दै आफ्नो अमूल्य सहयोग सल्लाह सुझाव दिने मेरी प्यारी वधु मञ्जु प्रति आभारी छु । मलाई यस कार्यमा पल-पलमा सहयोगीको रुपमा प्रस्तुत हुने मेरा अनन्य मित्रहरू सागर खतिवडा, योगनिधि भट्टराई, गोपाल बस्नेत, यादव खतिवडा, उद्धव पौडेल, लगायत अन्य सहयोगी मित्रहरूप्रति आभार प्रकट गर्न चाहान्छु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्न आफ्ना अमूल्य सुझाव तथा शोधकार्यका लागि आवश्यक सम्पूर्ण शोधसामग्री उपलब्ध गराई शोधकार्यका लागि अनुमति प्रदान गर्नुहुने साहित्यकार राधिका रायाप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु र साथैं मलाई यस स्थानसम्म पुऱ्याउन विद्या प्रदान गर्ने संस्थाहरू श्री रत्नसुधार प्रा.वि. पशुपतिनगर, मेहेलबोटे (इलाम), हिमालय मा.वि. गोर्खे (इलाम) महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलाम तथा ती संस्थामा अध्यापन गराउनु हुने मेरा परम आदारणीय गुरुहरूमा धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्र छोटो समय दिएर पनि अहोरात्र प्रयास गरी टङ्कण गर्ने के् एमटी कलेजका भाई इन्द्र ढुङ्गाना र मिलिस्टार कम्प्युटर इस्टिच्यूटका दाइ भक्त थामी र दिदी शारदा सुब्बालाई हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । प्रस्तुत विषयको शोधप्रस्ताप स्वीकृत गरिदिई शोधकार्यमा संलग्न हुने अवसर प्रदान गर्नुहुने महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलामको नेपाली विभागप्रति आभार प्रकट गर्दै यस शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलाम नेपाली विभाग समक्ष पेस गर्दछु ।

निधिप्रसाद पोखेल
नेपाली विभाग
एम.ए. दोस्रो वर्ष
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस
इलाम

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली विभाग महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, एम.ए. दोस्रो वर्षका विद्यार्थी निधिप्रसाद पोखेलले **'एकाङ्कीकार राधिका रायाका एकाङ्कीहरूको विश्लेषण र मूल्याङ्कन'** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार गरिएको यस शोधकार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि म.र.ब. क्याम्पस इलामको नेपाली विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति.....

____

(डिल्ली प्रसाद दुवाडी)
उप-प्राध्यपक
नेपाली विभाग
महेन्द्ररत्न बहुमुखी
क्याम्पस, इलाम

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

नेपाली विभाग

महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम

निधिप्रसाद पोखेलद्वारा यस क्याम्पसको मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत **"एकाङ्कीकार राधिका रायाका एकाङ्कीहरूको विश्लेषण र मूल्याङ्कन"** शीर्षकको शोध-प्रबन्धलाई नेपाली विषयमा स्नातकोत्तर उपाधिको प्रयोजनको निमित्त स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समितिः

(....................................)

(सहप्राध्यापक बुद्धिप्रसाद घिमिरे)

विभागीय प्रमुख, नेपाली विभाग

....

(प्रा. डा. टङ्कप्रसाद न्यौपाने)

महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, धरान

बाह्य परीक्षक

(....................................)

उपप्राध्यापक डिल्लीप्रसाद दुवाडी

शोध निर्देशक

मिति २०६६।०१।०९

शोधसार

नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा लामो समयदेखि निरन्तर रुपमा सेवा गर्दै आएकी साहित्यकार राधिका रायाका सिर्जनाले कथा कविता, निबन्ध, एकाङ्की, समालोचना आदि नेपाली साहित्यका विविध फाँटलाई ढाकेको पाइन्छ । नारीले 'शिक्षा आर्जन गर्नुहुदैन' भन्ने जटिल अवस्थामा पनि शिक्षा आर्जन गरेर तत्कालीन समय र परिवेशलाई मनन गरी साहित्य गरी साहित्य सिर्जना गर्ने रायाका प्रायजसो रचनाहरुकमा नारी मनमस्तिष्कका अभिव्यक्तिहरू भावुकता कोमलताका साथ व्यक्त भएका पाइन्छन् । यहाँ राधिका रायाले कलम चलाएका साहित्यका विभिन्न विधाहरूमध्ये एकाङ्की विधाका विषयमा चर्चा गर्दै उनको 'जीवनको इच्छा' एकाङ्की सङ्ग्रहको विश्लेषण तथा मूल्याङ्कन गरिएको छ ।

एकाङ्कीकारको रुपमा राधिका रायालाई प्रस्तुत गर्ने क्रममा यस शोधपत्रलाई पाँच परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ । पहिलो परिच्छेदमा शोध परिचय अन्तर्गत शोधको शीर्षक, शोधको प्रयोजन, शोध समस्या शोधको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधको औचित्य र महत्व, अध्ययनको सीमा, सामाग्री सङ्कलन विधि र शोधपत्रको रुपरेखालई प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस शोधपत्रको दोस्रो परिच्छेदमा 'एकाङ्कीकार राधिका रायाको जीवनीको मुख्य मुख्य अंशको परिचय 'अन्तर्गत रायाको जन्म, जन्मस्थान र बाल्यकाल, पारिवारिक पृष्ठभूमि शिक्षाको क्रममा विकास, व्यक्तिगत विशेषता र स्वभाव, बौद्धिक चेतना, प्रेरणा, प्रभाव र सङ्गत, साहित्यिक प्रेरणा आदिका विषयमा चर्चा गरिएको छ ।

तेस्रो परिच्छेदमा एकाङ्की सैद्धान्तिक परिचय र एकाङ्कीको विकासमा राधिका रायाको उपस्थिति अन्तर्गत एकाङ्की परिचय, एकाङ्कीको स्वरुप र संरचक घटक, आधुनिक नेपाली एकाङ्कीको विकासक्रममा राधिका रायाको उपस्थितिका क्रममा नेपाली एकाङ्कीको विकास क्रमलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

यसै परिच्छेदमा एकाङ्कीकार राधिका रायाका एकाङ्कीगत प्रवृत्तिको चर्चा गरिएको छ ।

चौथो परिच्छेदमा राधिका रायाको आठवटा एकाङ्कीहरूको सङ्ग्रह 'जीवनको इच्छा' मा सङ्ग्रहित एकाङ्कीहरूको विश्लेषण गरिएको छ । एकाङ्कीको विश्लेषण गर्ने क्रममा संरचक घटक - एकाङ्कीगत तत्वका आधारमा गरिएको छ । अन्त्यमा प्रत्येक एकाङ्की शीर्षक सार्थक गराउने प्रयास गरिएको छ ।

पाँचौ परिच्छेदमा उपसंहार खण्ड राखिएको छ । जस अन्तर्गत एकाङ्कीकार राधिका रायाको एकाङ्कीकारिताको मूल्याङ्कन गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

यस शोधपत्रको परिशिष्ट भाग अन्तर्गत रायाको एक सम्मानपत्र, तस्वीर र सन्दर्भ ग्रन्थसूची प्रस्तुत गरी यस शोधपत्रको रुप तयार गरिएको छ ।

शोधनायक
राधिका राया

विषयसूची
पहिलो परिच्छेदः शोधपरिचय

१.१ शोध शीर्षक १
१.२ शोधपत्रको प्रयोजन १
१.३ विषय परिचय १
१.४ समस्याकथन २
१.५ शोधकार्यको उद्देश्य २
१.६ पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा ३-१४
१.७ शोधकार्यको औचित्य, महत्व र उपयोगिता १४
१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन १५
१.९ सामाग्री सङ्कलन विधि १५
१.१० शोधपत्रको रुपरेखा १५

दोस्रो परिच्छेदः
एकाङ्कीकार राधिका रायाको जीवनीको मुख्य-मुख्य अंशको परिचय

२.१ जन्म, जन्मस्थान र बाल्यकाल १६
२.२ परिवारीक पृष्ठभूमि र प्रभाव १७
२.३ शिक्षाको क्रममा विकास १८
२.४ व्यक्तिगत (निजी) विशेषता र स्वभाव १९
२.५ एकाङ्कीकार राधिका रायाको बौद्धिक चेतना २०
२.६ एकाङ्कीकार राधिका रायाको प्रेरणा, प्रभाव र संगत २१
२.७ एकाङ्कीकार राधिका रायाको साहित्यिक प्रेरणा २२-२७

तेस्रो परिच्छेदः
एकाङ्कीको सैद्धान्तिक परिचय र एकाङ्कीको विकासक्रममा राधिका रायाको उपस्थिति

३.१ एकाङ्कीको परिचय २८
३.२ एकाङ्कीको स्वारुप (संरचक घटक) ३०
  ३.२.१ कथावस्तु ३१
  ३.२.२ पात्र (चरित्र चित्रण) ३२
  ३.२.३ वातावरण ३३
  ३.२.४ संवाद ३४
  ३.२.५ उद्देश्य ३५

३.२.६ भाषाशैली ३५
३.२.७ द्वन्द्व/सङ्घर्ष ३६
३.२.८ मञ्चनीयता ३६
३.३ आधुनिक नेपाली एकाङ्कीको विकासक्रममा राधिका रायाको उपस्थिति ३६
३.३.१ प्रथम चरण ३७
३.३.२ दोस्रो चरण ३८
३.३.३ तेस्रो चरण ३९
३.३.४ चौथो चरण ४०
३.३.५ पाँचौ चरण ४१
३.४ एकाङ्कीकार राधिका रायाका एकाङ्कीगत प्रवृत्ति ४३-४४
३.४.१ आदर्शोन्मुख यथार्थवादी एकाङ्कीकार ४३
३.४.२ सामाजिक यथार्थवादी एकाङ्कीकार ४३
३.४.३ नारीपात्रको केन्द्रीयतामा एकाङ्की रचना गर्ने एकाङ्कीकार ४३
३.४.४ सीमित पात्रको प्रयोग गर्ने एकाङ्कीकार ४३
३.४.५ सरल भाषाशैली प्रयोग गर्ने एकाङ्कीकार ४४
३.४.६ श्रृङ्खलित घटना भएको कथावस्तुको चयन गर्ने एकाङ्कीकार ४४
३.४.७ मञ्चन योग्य एकाङ्कीको रचना गर्ने एकाङ्कीकार ४४

चौथौ परिच्छेदः जीवनको इच्छा एकाङ्की सङ्ग्रहका एकाङ्कीहरूको विश्लेषण

४.१ जीवनको इच्छा एकाङ्की सङ्ग्रहको परिचय ४५
४.२ एकाङ्कीक्रम (तालिका) ४६
४.३ जीवनको इच्छा एकाङ्कीको विश्लेषण ४७-५३
४.३.१ कथावस्तु ४७
४.३.२ पात्र प्रयोग ४७
४.३.३ संवाद ४९
४.३.४ वातावरण/परिवेश ५१
४.३.५ उद्देश्य ५१
४.३.६ भाषाशैली ५२
४.३.७ द्वन्द्व सङ्घर्ष ५२
४.३.८ मञ्चनीयता ५३
४.३.९ शीर्षक सार्थकता ५४
४.४. प्रेमको प्रतीक एकाङ्कीको विश्लेषण ५४-६२
४.४.१ कथावस्तु ५४
४.४.२ पात्र प्रयोग ५५
४.४.३ संवाद ५७
४.४.४ वातावरण/परिवेश ६०
४.४.५ उद्देश्य ६०
४.४.६ भाषाशैली ६१
४.४.७ द्वन्द्व सङ्घर्ष ६१

४.४.८ मञ्चनीयता ६२
४.४.९ शीर्षक सार्थकता ६२
४.५. प्रतिशोध एकाङ्कीको विश्लेषण ६३-७३
४.५.१ कथावस्तु ६३
४.५.२ पात्र प्रयोग ६४
४.५.३ संवाद ६७
४.५.४ वातावरण/परिवेश ७०
४.५.५ उद्देश्य ७१
४.५.६ भाषाशैली ७१
४.५.७ द्वन्द्व सङ्घर्ष ७१
४.५.८ मञ्चनीयता ७२
४.५.९ शीर्षक सार्थकता ७३
४.६. अधुरो कहानी एकाङ्कीको विश्लेषण ७३-८१
४.६.१ कथावस्तु ७३
४.६.२ पात्र प्रयोग ७४
४.६.३ संवाद ७६
४.६.४ वातावरण/परिवेश ७९
४.६.५ उद्देश्य ८०
४.६.६ भाषाशैली ८०
४.६.७ द्वन्द्व सङ्घर्ष ८१
४.६.८ मञ्चनीयता ८१
४.५.९ शीर्षक सार्थकता ८१
४.७. मुरली एकाङ्कीको विश्लेषण ८२-८९
४.७.१ कथावस्तु ८२
४.७.२ पात्र प्रयोग ८३
४.७.३ संवाद ८६
४.७.४ वातावरण/परिवेश ८७
४.७.५ उद्देश्य ८७
४.७.६ भाषाशैली ८८
४.७.७ द्वन्द्व सङ्घर्ष ८८
४.७.८ मञ्चनीयता ८९
४.७.९ शीर्षक सार्थकता ८९
४.८ म फर्केर आएँ एकाङ्कीको विश्लेषण ९०-९९
४.८.१ कथावस्तु ९०
४.८.२ पात्र प्रयोग ९१
४.८.३ संवाद ९४
४.८.४ वातावरण/परिवेश ९६
४.८.५ उद्देश्य ९७
४.८.६ भाषाशैली ९७
४.८.७ द्वन्द्व सङ्घर्ष ९८
४.८.८ मञ्चनीयता ९८

४.८.९ शीर्षक सार्थकता ९९
४.९ आदर्श प्रेम एकाङ्कीको विश्लेषण ९९-१०६
४.९.१ कथावस्तु ९९
४.९.२ पात्र प्रयोग १००
४.९.३ संवाद १०२
४.९.४ वातावरण/परिवेश १०३
४.९.५ उद्देश्य १०४
४.९.६ भाषाशैली १०५
४.९.७ द्वन्द्व सङ्घर्ष १०५
४.९.८ शीर्षक सार्थकता १०६
४.९.९ मञ्चनीयता १०६

४.१० मैले भूल गरे एकाङ्कीको विश्लेषण १०६-११३
४.१०.१ कथावस्तु १०७
४.१०.२ पात्र प्रयोग १०८
४.१०.३ संवाद ११०
४.१०.४ वातावरण/परिवेश १११
४.१०.५ उद्देश्य १११
४.१०.६ भाषाशैली ११२
४.१०.७ द्वन्द्व सङ्घर्ष ११३
४.१०.८ शीर्षक सार्थकता ११३
४.१०.९ मञ्चनीयता ११३

पाँचौं परिच्छेदः उपसंहार

एकाङ्कीकार राधिका रायाको एकाङ्कीकारिताको मूल्याङ्कन ११५-१२१

सन्दर्भसामग्री

चिन्ह प्रयोग र सङ्क्षेपीकरण

चिन्ह	अर्थ
/	वा/र
...	केही अंश छोडिएको, खाली
....	क्रमशः

सङ्क्षिप्त रुप	**पूर्ण रुप**
त्रि.वि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
नि.मा.वि.	निम्न माध्यमिक विद्यालय
प्रा.	प्राध्यापक
पृ.	पृष्ठ
वि.सं.	विक्रम सम्वत्
इ.स.	इस्वी सम्वत्
क्र.स.	क्रमसङ्ख्या
डा.	डाक्टर